

"סתונית קצרת עליהם"

עופר כהן ואבי שמידע

1991

מתוך:

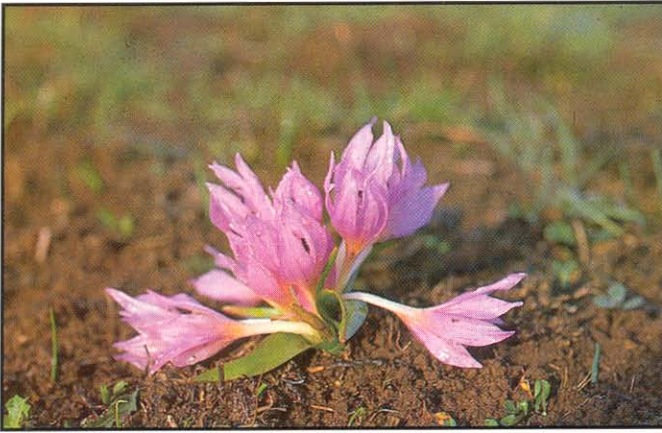
"טבע וארץ"

במדור: צמחים נדירים בישראל

גיליון 246

עמודים 42-43

סתִּנִּית קצרת

סתִּנִּית קצרת-עלים. צולם ברמת דלתון, 1991. אורי פרגמן.

המאבקים חום כהה, צבע האבקה צהוב. הפרי הוא הֶלְקֵט הנפתח בשלוש קשוות, וקוטרו עד 2 ס"מ.

סתִּנִּית קצרת-עלים פורחת מסוף נובמבר עד תחילת פברואר. בית-גידולו של המין בישראל – קרקע כבדה, ממוצא וולקני (בזלת): שדות, אחו עשבוני, שקעים מוצפים בחורף לפרקים. בתחום תפוצתו העולמי מצוין המין לרוב בבתי-גידול דומים, אך גם במדרונות (ביחוד באזורים גבוהים ומושגלים). מחוף לישראל, אין הוא גדל בהכרח בקרקעות בזלתיות (למשל בחרמון).

תחום התפוצה העולמי של הסתִּנִּית קצרת-עלים משתרע מחלב בצפון סוריה (משם תואר למדע), דרך לבנון עד צפון ישראל. בתחום זה מצוין המין באתרים רבים: במישורים על גבול האזור הים-תיכוני – בחורן ובאגן דמשק, בבקעת הלבנון, במישורי חמה וחלב שבסוריה, ובאזורים ההררים והגבוהים והמושגלים של הרי הלבנון ובהרי מול הלבנון. המין נעדר מאזורים ים-תיכוניים ממוזגים במערב סוריה, בלבנון ובישראל. בכל תחום התפוצה העולמי מודגש הקשר של מין זה לבית-גידול של אחו, לח בחורף.

המין מוכר בישראל מ־9 אתרים – בגליל העליון, בגולן ובחרמון. בגליל העליון המזרחי גדלה סתִּנִּית זו ברמת דלתון ובשוליה, בתחום כרם בן זמרה-

פיינברון גם מחקרי שדה על חלק ממיני הסתִּנִּית. במחקר כזה, למשל, התבררה זהותה הנפרדת של סתִּנִּית ירושלים, שבעקבות הזהות בסימני הפרח הוגדרה עד 1953 כסתִּנִּית בכירה.

בישראל ידועים שמונה מינים של הסוג סתִּנִּית (בחרמון מצויה סתִּנִּית מול-הלבנון ובסיני – סתִּנִּית סיני). שני מיני סתִּנִּית הינם אנדמיים לאזורנו: סתִּנִּית טוביה וסתִּנִּית הקליפות. הסתִּנִּית קצרת-העלים היא גאופיט נמוך, בעל פקעת חד-שנתית צרה (קוטרה עד 1.5 ס"מ) ומאורכת, העטופה בקליפה בצבע חום בהיר. הפקעת נוצרת בחורף ובצדה ניצן, ממנו מתפתח – בשנה שלאחריה – הצמח החדש. למין זה שלושה עלים, בדרך-כלל. העלים שטוחים, רוחבם 15-30 מ"מ, קצותיהם מחודדים, הם מופיעים עם הפריחה וחופנים בתוכם את אגודת הפרחים. בסוף עונת הצימוח מתארכים העלים עד 20 ס"מ, והם שרועים על הקרקע.

לכל פקעת פרחים רבים. בצמחים בוגרים, בעלי פקעות מעובות, מגיע מספר הפרחים ל־15-25, ובשיא הפריחה נראים בשדה כתמים ורודים עזים של מקבצי הפרחים. הפרח פעמוני, צבעו רוד עמוק, אחיד, אורך אונות העטיף כ־4 ס"מ. עלה העטיף מאורך ומסתיים בהצטררות פתאומית חדה, בניגוד למיני הסתִּנִּית האחרים בישראל. צבע

שם הסוג המדעי מתייחס לממלכת קולכיס המיתולוגית, המצויה לחופו של הים השחור. לפי המיתולוגיה היוונית, היתה זו ארצה של מדאה, הנסיכה הקוסמת, שנודעה כרוקחת סמי רעל. היא השתמשה ביחוד בפקעות של סתִּנִּית, בהן מצוי רעל מסוכן ביותר, הקרוי כיום קולכיצין – על שם הסוג. שם הסוג העברי מציין את מועד הפריחה של רוב מיני הסתִּנִּית המצויים בישראל – בעונת הסתיו.

תואר המין המדעי ותרגומו העברי – "קצרת-עלים" – מציינים את קצות העלים של מין זה, המבצצים בזמן הפריחה מעל פני הקרקע, וחופנים בתוכם את אגודת הפרחים.

בסוג סתִּנִּית כ־65 מינים, הגדלים באזור הים-תיכוני, באזור האירנו-טורני ובאזור הסהר-ערבי. הסוג מתאפיין בפקעת חד-שנתית, בחוסר עמוד תפוחית ובשחלה הטמונה בעת הפריחה עמוק באדמה.

יחד עם הסוג בצלציה, מהווים שני הסוגים יחידה נפרדת ויוצאת-דופן במשפחת השושניים (יש חוקרים שרואים בה אף משפחה בפני עצמה). בעוד שלפרח של יתר סוגי משפחת השושניים עמוד עלי בודד, המתפצל בראשו לצלקות, הרי לסתִּנִּית ולבצלציה שלושה עמודי עלי, הנפרדים לכל אורכם עד ראש השחלה. תכונה נוספת, המיוחדת לפרחי שני הסוגים, היא מציאותם של שישה צופנים נפרדים, הממוקמים בתחתית עלי הכותרת, בבסיס זירי האבקנים – בניגוד ליתר סוגי המשפחה, בהם ממוקמים הצופנים כטבעת מאוחדת בבסיס השחלה (למעט גביעונית ושושן). הימצאות הצופן בשש נקודות שונות מאלצת את החרק לעבור מעלה כותרת אחד למשנהו, בעת חיפוש הצופן, וכנראה מגבירה כך את יעילות האבקה.

זכות ראשונים למחקר מיני הסתִּנִּית באזורנו שמרה לפרופ' נ' פיינברון, כלת "פרס ישראל" בבוטניקה לשנת תשנ"א. בנוסף למחקר הספרותי, ערכה

עלים

Colchicum brachyphyllum

משפחה: שושניים (LILIACEAE)

הגידול נדיר מאד בגליל העליון, שהוא הררי בעיקרו; בגולן בית-הגידול שכחי יותר. גם בתחום התפוצה העולמי מצוי בית-גידול זה למדי.

את הימצאותו במזרח הגליל העליון, במרכז הגולן ובצפון – ולא דרומה ומערבה לתחום זה, ניתן להסביר גם כנגזר מהיבשתיות הרבה של חבלים אלה, יחסית לחבלים הסמוכים לים, שאופיים יסתייגוני ואקלימים מתון. עקב החוסר בצומח עצי והצחיחות של מישורי הבזלת, יש למישורים במזרח הגליל העליון מאפיינים יבשתיים יותר – יחסית לשטחי החורש הסמוכים בגליל.

אנו פונים אל חובבי הטבע, המסיירים בעיצומו של החורף הקר בשטחי האחו הירוקים של הגליל העליון המזרחי ושל הגולן, לפקוח עין על כתמי ורוד נמוכים ומרובי פרחים, הבולטים מתוך העשבייה (לא להתבלבל עם כרכום שלושה אבקנים!). זהו מין הסתגנותי היחיד בצפון הארץ – בעל פרחים גדולים ועלים רחבים – הפורח בחורף. שימו לב ודווחו למרכז רת"ם ■

ע' כהן ופרופ' א' שמידע – רת"ם (מרכז מידע לצמחי ישראל)
הנוסח הרתב של רשימה זו, רשימות הספרות ופירוט גיליונות העשבייה הנלווים אליו, מצויים במרכז רת"ם בהר גילה.

מדור זה מובא בעקבות "פרוייקט הצמחים הנדירים", שערך רת"ם בשיתוף עם רשות שמורות הטבע ובסיוע "קרן הצבי". בהתאם לעונת הפריחה בעת פרסום מדור זה, מוצגים כאן צמחים נדירים הכלולים בפרוייקט. חלק מהצמחים לא אותר בארץ שנים רבות, וחלקם מצויים בסכנת הכחדה ממשית. אנו פונים אל חובבי הטבע, לצאת בעקבות מדור זה אל השדה, למצוא מחדש את הצמח המובא כאן על פי תיאורו, בית-גידולו והאזורים בהם הוא נזכר, ולאתר אוכלוסיות נוספות בבתי-גידול דומים. ברצוננו להדגיש, כי לגבי המינים המובאים במדור זה קיימת סכנת הכחדה. לכן, אנא הימנעו מפגיעה בצמחים שאיתרתם. יש לרשום את כל הפרטים: נקודת-ציון מדויקת, מצב הצימוח של האוכלוסייה, מסלע, קרקע, מפנה, כמות הפרטים וכו'. נשמח לקבל מהמוציאים את תצלומי הפרחים.

את המידע יש לשלוח לרת"ם – מרכז מידע לצמחי ישראל, הר גילה, ד"ג צפון יהודה, 90907. (טל: 02-931611, 584312)

אתרים עד כה, חלקם אינו מוכר היום בשדה: בריכת בראון (באב אלהא), מסביב לבריכה (נאסף ב-1972 ולא אותר מחדש); מסיל עורבים (תצפית מ-1988); ליד ואסט (עשביה-1968, תצפית-1988); דלווה, אלבג'ה, ביצה קטנה (תצפית-1988).

במסגרת סקר השדה של הצמחים הנדירים, אותו בשנת 1991, בתחום רכס בשנית, אוכלוסיות חדשות של סתגנות קצרת-עלים: מדרום לקניטרה, ליד בריכת צורמן – פרטים בודדים! במרגלות המערביים של תל ע'סניה – אוכלוסייה קטנה, בקרקע כבדה, למרגלות התל. מכלל אתרי הגולן, רק שני האתרים האחרונים – שהתגלו לראשונה במסגרת הסקר – מזוהים כיום בשדה.

בחרמון מוכר ריכוז פרטים גדול וצפוף בבריכת מאן, בשטחי הקרקע הכבדה שבקרקעית העמק (רום 1,500 מ'), בסביבות של מסלע גירי. אוכלוסיות קטנות מצויות בהר קטע, בקרקע חווארית, במדרונות אבניים מתונים, בשטחים רוויים מים ממעינות קטנים הנובעים בשטח.

הסיבה המרכזית הבולטת לנדירות מין זה בישראל, היא שכאן הוא הגבול הדרומי של תפוצתו העולמית. בתחום תפוצתו העולמי לא מצוין המין כנדיר (למרות היעדר נתונים ברורים אודות נדירות בארצות בהן הוא נפוץ –

סוריה ולבנון). העובדה, שכל האתרים המוכרים לנו בישראל מצויים במסלע בזלתי, אינה נראית משמעותית במיוחד לעניין הנדירות. בתחום תפוצתו העולמי אין המין מצוין כגדל דווקא במסלע בזלתי, ובחרמון למשל הוא מצוי בשפעי-יחסי במסלע גירי. למרות זאת, אולי בישראל יש משמעות מקומית לעובדה שהמין מופיע במסלע בזלתי בלבד. ייתכן, כי בגבול אזור התפוצה העולמי מצטמצמת הופעת המין למסלע זה, כפי שמוכר לנו ממינים אחרים.

גם נדירות בית-גידול בישראל מוסיפה לנדירות המין: קרקעות עמוקות לחות, או מוצפות בחורף לפרקים, הן בית-

מפת תפוצה עולמית של סתגנות קצרת-עלים.

דלתון-גוש חלב ובמורדות הר אדמון. בסקר השדה של הצמחים הנדירים, ב-1991, איתרנו ודגמנו את צמחי הסתגנות ברמת דלתון. הצמחים נמצאו ביחוד בשטח המישורי, בקרקעות כבדות בוציות, בשטחים מוצפים או סמוכים לערוצים רדודים (לדוגמה: נצ"מ ברמת דלתון, 1934/2700, 820 מ'). בעונת הפריחה בולטים מאד לעין, בגובה פני הקרקע, כתמי הוורוד של הפרחים. אחת האוכלוסיות שנדגמה משתרעת על שטח של כ-50 דונם, ובה נספרו כ-35,000 פרטים – רובם בפריחה (8/1/1991). בגולן נאספה סתגנות קצרת-עלים ב-6